

RECENZE A ANOTACE

Konstitucionalismus na prahu moderných dejín

(Eds. Boboková, J., Kunec, P.). *Acta historica Posoniensia XIV*, Bratislava.

Vydavateľstvo STIMUL 2010, 196 s.

Jan Filip*

Nedávno vyšlý soubor prací na téma počátků konstitucionalismu ve vybraných státech Evropy a Mexika je zajímavým a podnětným příspěvkem pro každého, kde se o tuto problematiku zajímá. Důvodem je nejen vlastní téma jednotlivých příspěvků, nýbrž i výběr států, na kterých jsou tyto počátky demonstrovány. Je zvláštní tím, že je v něm sledován nikoli ucelený vývoj, nýbrž jen určitá významná etapa jejich vývoje. Autorky si vybraly jako předmět zkoumání klíčové historické mezníky na cestě ke konstitucionalismu (ne vždy tato cesta byla úspěšná) ve státech, které nejsou tak často zmiňovány, a přitom pro danou oblast představovaly přínos při nejmenším z hlediska toho, jak se v nich ony ideje, již zdomácnělé v jiných politických kulturách, pokusily zabydlet, byť se jednalo jen o pokus. To je právě ale z hlediska odborného sledování této problematiky významné. Ve vědě nejde totiž jen o hledání důvodů, proč to někde šlo, nýbrž také o prozkoumání příčin, proč se to jinde přes upřímnou nebo jen vynucenou snahu nezdařilo.

V práci jsou tak sledovány tak či onak významné etapy vývoje konstitucionalismu ve Velké Británii a Francii nebo pokusy o jeho zavedení v Rusku, Španělsku, německých státech, Srbsku a Mexiku. V prvním příspěvku J. Bobokové, který může zaujmout nejvíce, je představen pokus o zavedení konstitučních řešení „shora“ v podmínkách absolutistického Ruska na konci 18. století (car Pavel I., který za to zaplatil životem v roce 1801) a na počátku 19. století (jeho syn Alexandr I.). Jednak si obvykle počátky konstitucionalismu v této zemi spojujeme s dobou o sto let pozdější, jednak je to stručné, avšak přehledné pojednání o tom, jak sebelepší ideje a konstrukce nebudou moci uspět tam, kde pro to nejsou vytvořeny společenské podmínky (uvnitř státu odpor, nevzdělanost, navenek válečná situace). Přitom důvody pro tyto snahy byly nám velice blízké (dezorganizace centrálních správních úřadů, úpadek autority soudní moci, rozkrádání státního majetku, korupce ve státním aparátu, nejasné zákonodárství) nejen svými důvody, nýbrž i podobnými osudy snah o ústavní reformy v podmínkách rakouského absolutis-

* Prof. JUDr. Jan Filip, CSc., soudce Ústavního soudu ČR, Katedra ústavního práva a politologie Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

mu.¹ Autorka zde na malém prostoru dokázala popsat hlavní východiska reformy a příčiny jejich neúspěchu, stejně jako to, co se zdařilo (např. přechod od kolegiálních správních úřadů zavedených Petrem I. k ministerstvům) z hlediska formování prvků moderního státu. Ukázal, že ani znalost nových idejí z Francie (ústava, dělba moci, lidská práva, kodifikace) v tehdejší době prostě nemohla uspět.

Další část sborníku (autorka E. Gurčanová) je naopak věnována klíčové etapě pro další vývoj konstitucionalismu v zemi, kde takový pokus uspěl. Touto etapou je obrat ve francouzském vývoji (onen pověstný „18^{brumaire} Napoleona Bonaparteho) v roce 1799 a upevnění jeho moci vyhlášením císařství v roce 1804. Autorka se zde soustředila na klíčové období francouzských dějin i z hlediska práva. Vždyť nedošlo jen k vrcholnému rozkvětu ústavního či sociálního inženýrství, jehož příklady jsou zde názorně předváděny v podobě složitých konstrukcí Josepha Sieyése, které si Napoleon přizpůsoboval svým zájmům, šlo též o dobu, kdy vrcholila příprava dalších významných právních dokumentů, zejména pak Code civile. Klíčové zde je vylíčení cesty k téměř absolutní moci právě cestou ústavy, či-li zcela opačným směrem, než si to představoval v Rusku reformátor Speranský. Rovněž navazující příspěvek E. Beňové sleduje nesmírně zajímavý moment světové historie konstitucionalismu, neboť pojednává o španělském pokusu o liberální ústavu (tzv. Cádizská) z roku 1812. Nejde jen o to, že byla spojována s myšlenkou nezměnitelnosti, neboť to nebylo tak docela pravda, byť konstrukce časového odstavu, po který na ústavu nelze sáhnout (čl. 375), se stal vzorem i pro dnešní Ústavu Portugalska. V tomto případě (na rozdíl od Ruska a Francie) bych zejména zdůraznil onu okolnost, že import liberálních myšlenek byl zajištěn ze státu, který Španělsko zčásti okupoval a pokoušel tam vnášet věci (dělba moci, základní práva a svobody v duchu hesel svoboda – rovnost bratrství), na které nebyla společnost rovněž připravena. Bez ohledu na pokrokové formule, nebo právě proto, následovalo její neuznání panovníkem (Ferdinand VII.), který po návratu do Španělska v roce 1814 nejen ústavu (měla se vyučovat ve školách) odmítl, ale zase zavedl inkvizici a vyučování svěřil jezuitskému řádu. Příspěvek v tomto směru přináší řadu zajímavých informací.

Ve zcela jiném duchu je pojato pojednání o velké volební reformě ve Velké Británii z roku 1832. Protože touhu změnit „k lepšímu“ volební systém vyjadřuje prakticky každý v každém státě, je rozbor příčin a důsledků této reformy rovněž zajímavým příkladem vývo-

je konstitucionalismu ve státě, který lze považovat za jeho kolébku. A to právě proto, že konstitucionalismus může vzkvétat i ve státě, který psanou ústavu nemá, takže právě „obyčejný“ volební zákon² a na něj řada dalších souvisejících zákonů (např. Boundary Act vymezující nově volební obvody, ale zejména další zákony obsahující volební reformy v 19. století, úprava voleb ve Skotsku a Irsku, neboť onen slavný zákon je určen jen pro Anglii a Wales) je onou formou, kterou se flexibilní ústava v této zemi vyvíjí. Popis základních prvků této volební reformy jako pravzoru následovaného v dalších státech (ne vždy v pokojné podobě jako zde, nýbrž cestou revolucí) je podán s přehledem, navíc je doplněn velmi vhodným výkladovým slovníkem pojmů, které tento zákon používá, a které nejsou nám Středoevropanům vždy srozumitelné.

Podstatně jinou podobu mají v podání D. Štrbkové počátky konstitucionalismu v německých zemích. K tomu si autorka zvolila za předmět svého pojednání tzv. karlovarská usnesení (Karlsbader Beschlüsse) z roku 1819, která naopak představují konzervativní reakci na to, co se v německých zemích, tvořících od roku 1815 Německý spolek, nahradivší Svatou říši národa německého, změnilo v předchozím období v důsledku rozšiřování idejí francouzské revoluce a konstitucionalismu. Proto autorka soustředila svou pozornost na stručný rozbor jednotlivých hnutí v těchto zemích (včetně buršenshaftu, která měla zcela jiné cíle, než se kterými si obvykle „buršáky“ spojujeme), kde však především Prusko a Rakousko zůstaly nakonec bez ústavy. Rozbor jednotlivých usnesení (tedy vlastně zákonů spolku) je příkladem vývoje tiskového práva a omezování tiskové svobody, svobody akademické (cenzura výuky, zákazy studentských spolku a postihování „nespolehlivých“ profesorů), svobod politických a ovšem vývoje institutu, který je označován v teorii federalismu jako „Bundesexekution“, tedy zajištění realizace aktů orgánů federace na území členských států. To bylo o to významnější, že tato usnesení se dostala (jak správně autorka uvádí) do rozporu s ústavami těch zemí spolku (např. Bavorsko), které svou ústavu a pocit svrchovanosti stále měly. Jak jsem naznačil, pro pojednání o konstitucionalismu mohlo být v tomto příspěvku z pojednávání problematiky vytěženo daleko více.

Velmi zajímavým je též rozbor již na počátku 20. století přijaté Ústavy Srbska z roku 1903, která byla nejen výsledkem státního převratu (zavraždění královského páru Obrenovićů a nástup Karađorđevićů), ale i cestou k budoucímu světovému válečnému střetu, který tak poznamenal naše novodobé dějiny. Autorka této studie E. Škorvánková se věnuje i počátkům srb-

¹ K tomu zejména Beránek, J. *Abolutismus a konstitucionalismus v Čechách doby Velké francouzské revoluce*. Praha, Academia 1989. Její autor si za moto zvolil příznačně výrok Victora Huga „Myšlenka, jejíž čas nastal, je silnější než všechny armády světa“. K tématu některých příspěvků v recenzovaném sborníku bych ale mohl dodat, že myšlenku, jejíž čas nenastal, neprosadí ani nejmocnější panovník.

² Je škoda, že na rozdíl od ukázek z jiných zdrojů konstitucionalismu, v tomto případě autorky alespoň část jeho textu do příloh neřadily, byť je pochopitelné, že nikoli celý, neboť přehledně obsahuje rozsah vlastního sborníku (s. 154-206 v *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland*, svazek 72).

ského konstitucionalismu ještě v 19. století.³ I zde lze najít řadu zajímavostí jako právě „oživnutí“ ústavy z roku 1888 s určitými modifikacemi, přičemž využit byl zejména klasický vzor Ústavy Belgie z roku 1831 (jako konečně v rakouské monarchii po roce 1848). Jiným zajímavým aspektem byla možnost srovnání vlivu „západních“ idejí ve srovnání s Ruskem před sto lety. Jinak příspěvek přináší nejpodrobnější rozbor předmetné ústavy v rámci celého sborníku, takže se čtenáři dostane zasvěcené informace z pohledu obecné historie (prakticky žádná ze studií nevychází z prací specializovaných právních historiků a konstitucionalistů). Nejstručnější částí knihy je analýza jinak dosti známé a v dané oblasti vlivné Ústavy Mexika z roku

³ Je však možno připomenout tzv. zákoník cara Dušana z roku 1349, který na rozdíl od modernizačního pokusu našeho Karla IV. uspěl a zakotvil v této části Evropy poprvé myšlenky, které dnes spojujeme s koncepcí právního státu a vlády práva. Jen pro ilustraci připomenou slavný čl. 172, kde stálo „Necht se soudci drží zákoníku, právem necht je to, co je v zákoníku a necht se při souzení neobávají mé panovnické moci a hněvu“ (Sve sudije da sude po zakoniku, pravo kako piše u zakoniku, a da ne sude po strahu od carstva mi).

1917 z pera J. Bakytové. Tato ústava se stala vzorem pro jiné země Latinské Ameriky a ve srovnání s ústavou metropole před sto lety (viz Cádizská ústava z roku 1812 výše) byla pod vlivem idejí Francie a USA, avšak též rostoucího socialistického hnutí (zestátnění půdy, světský charakter výuky, práva politická, ale i sociální, právo na stávkou, pracovní podmínky, odpočinek, role státu v národním hospodářství), byť tato část ústavy měla jako v jiných státech spíše programový nebo dokonce fiktivní charakter. Nicméně s ohledem na tradiční přehlížení vývoje konstitucionalismu v této části světa je rozbor tohoto sympatického pokusu o demokracii národní a socializující jistě přínosný. Ještě dodám, že práce je doplněna několika přílohami s vybranými ukázkami pojednávaných ústav Francie, Španělska, spolkových aktů Německého spolku z roku 1815 (Deutsche Bundesakte) a 1819 (Karlsbader Beschlüsse). Jako celek rozhodně stojí za přečtení již s ohledem na důraz na historické okolnosti vývoje konstitucionalismu. Odlišuje se tak stylem, kterým je podáván výklad ústavní historie v právnických učebnicích a studiích, kde je kladen důraz právě na právnícké konstrukce.